

Alsof de tijd heeft stilgestaan

Groninger rederijders vieren 150-jarig bestaan Rederijderskamer Tollens

Ooit waren literatuur en theater voorbehouden aan de elite. Maar dankzij de rederijders van de negentiende eeuw zijn ze nu van ons allemaal. Vandaag viert de oudste nog actieve rederijderskamer van Nederland, Tollens uit Hoogezand-Sappemeer, het 150-jarig bestaan.

Door Joep van Ruiten,
redacteur kunst

Rederijders. Alleen het woord al was tijdens de les Nederlands reden om te verkrampen. Langdradige teksten, gezwollen woordgebruik, moralistisch gezever, achterhaald gedoe.

Nooit gedacht dat diezelfde rederijders in de 21ste eeuw nog steeds onder ons zouden zijn met hun boekbesprekingen, hun voordrachten en toneeluitvoeringen. En dat ze anderhalve eeuw geleden aan de wieg stonden van het huidige amateurtoneel, het lezingencircuit, poëzieavonden en het culturele verenigingsleven in onze dorpen.

Vanavond viert de oudste nog actieve rederijderskamer van Nederland, Tollens uit Hoogezand-Sappemeer, het 150-jarig bestaan. Dat doet de kamer niet alleen. In totaal zijn vanavond (en morgen) veertien actieve kamers bijeen voor het concours van het Koninklijk Provinciaal Groninger Rederijders Verbond (KPRGV) in hotel Faber in Hoogezand, de plek waar het in 1853 allemaal begon. Er worden als vanouds gedichten voorgedragen, er wordt toneel gespeeld, er worden na afloop prijzen uitgereikt. Alsof de tijd heeft stilgestaan.

Het waren mensen uit 'de betere standen' die in 1853 in Hoogezand lid werden van de rederijderskamer. "Onderwijzers, boeren, vertegenwoordigers van de industrie. Je moest kunnen lezen en schrijven. Dat kon de lagere klasse vaak niet", vertelt Frans ten Horn uit Hoogezand. "Ze wilden zich cultureel ontwikkelen. Maar ze wilden zich vooral beter leren uitdrukken."

De oprichting van de kamer had een emancipatoire reden. "Er was een gevoel van: 'Wij zijn in het Noorden maar boeren. Als we iets willen bereiken, dan moeten we er voor zorgen dat die lui uit Westen ons kunnen verstaan'", vertelt Ten Horn. "Dat kon door te oefenen in het spreken, door teksten voor te dragen, door te redeneren en te reciteren. Het waren de communicatie-trainingen van die tijd."

Nog steeds hebben de rederijders van Tollens in Hoogezand-Sappemeer de welbespraaktheid hoog in het vaandel. "Ik ben lid geworden omdat mijn ouders en grootouders lid waren van Tollens", vertelt Daniël Edzes uit Sappemeer. "Maar vooral omdat ik het interessant vind met taal en toneel bezig te zijn. Ik ben raadslid geweest en je merkt, dat je door de rederijderij niet even iets meer durft en kunt."

In de hoogtijdagen van de rederijderij, de tweede helft van de negentiende eeuw, telde ons land ruim twaalfhonderd rederijderskamers, zo blijkt uit het recent verschenen boek *Welsprekende Burgers* van Oscars Westers. Hoeveel er nu nog zijn is onduidelijk, maar nergens zijn de rederijders anno 2003 zo aanwezig als in de provincie Groningen.

Het was in de negentiende eeuw eigenlijk de tweede keer dat Nederland met de rederijderij te maken kreeg. De eerste lichting daert uit begin van de vijftiende eeuw en hield zich bezig met het schrijven van toneel en gedichten en de organisatie van wedstrijden, de landjuwelen. In de zeventiende en achttiende eeuw nam hun invloed af. De kamers raakten in de oppositie en werden door het heersende gezag verboden.

Het 'verval' van de Stadsschouwburg in Amsterdam zorgde voor hun terugkeer. "Het was een tijd van nostalgie, van teruggrijpen op oude stijlen, dat zie je ook in de bouwkunst van die tijd: neogotiek, neoclassicisme", vertelt Oscar Westers. "Een groep Amsterdammers verlangde terug naar de tijd dat in de schouwburg stukken van niveau werden gespeeld, naar de tijd van de rederijders, en richtte weer een kamer op."

Het verlangen naar betere tijden, de strijd tegen de Jan Salie-geest van Potgieter, speelde in meer steden. Westers: "De Zuidelijke Nederlanden hadden zich net afgescheiden. Er

was sprake van politieke en culturele verdeeldheid. De rederijders konden goed organiseren en zorgden voor meer culturele eenheid. Eerst in het Westen, in Amsterdam, Haarlem en Leiden. In de tweede helft van de negentiende eeuw, toen de verbindingen en wegen verbeterden, ook elders in het land."

Tot het einde van de achttiende eeuw waren literatuur en toneel op de eerste plaats een zaak van de adel en geestelijkheid. In de eeuw daarna schoof de burgerij voor het eerst aan. "De dominees, de onderwijzers, de notabelen, de middenstand wilden zich óók ontwikkelen. Via de rederijderij kwam de gegoede burgerij voor het eerst op grote schaal in aanraking met kunst. Het zorgde voor een enorme cultuurspreiding."

Op het repertoire van de rederijders stonden teksten van tegenwoordig vrijwel vergeten (toneel)schrijvers als Willem Jacobszoon Hofdijk en H. Schimmel. Slechts een enkeling kent nog de werken van Piet Paaltjens, Willem Bilderdijk en Jacob van Lennep. Westers: "Door de opkomst van de Tachtigers, aan het einde van de negentiende eeuw, kwam er een schaduw over het oorspronkelijke repertoire. De Tachtigers stonden voor vernieuwing, de rederijders waren ouderwets."

De Tachtigers zorgden in feite voor een terugkeer naar de elitaire cultuur: literatuur en toneel was niet voor iedereen. Voortbordurend op het werk van de rederijders werden evenwel schouwburgen opgericht. Met name in de steden werd vervolgens - Groningen telde ooit 28 kamers, Assen had er twaalf - de ene na de andere kamer opgeheven.

Als je kijkt naar de plaatsen waar de rederijders in de provincie Groningen nu nog actief zijn, dan zie je dat het allemaal dorpen zijn", zegt Frans ten Horn van rederijderskamer Tollens uit Hoogezand-Sappemeer. "In de dorpen zijn geen theaters, daar vervullen ze nog steeds een functie. Het is natuurlijk niet meer zo sterk als vroeger, maar het leeft nog steeds. Ook onder jongeren. De kamer in Grijpskerk heeft nog vijftientig jeugdleden, die van Loppersum nog veertien, wij hebben er elf."

De afgelopen honderdvijftig jaar heeft het ledenaantal van Tollens voortdurend geschommeld. De jaren dertig van de vorige eeuw betekende een dieptepunt, net als de jaren zeventig, toen de televisie en de bioscoop hun stempel zetten. "In vergelijking met vroeger is er zoveel meer te doen: uitgaan, sport, professioneel theater", zegt Daniël Edzes van Tollens. "Er is een tijd geweest dat het doek dreigde te vallen. Maar we zijn er nog."

Nu pas zien we hoe belangrijk de rederijderskamers zijn geweest voor ons culturele leven, zegt Oscars Westers. "Als je naar de zangkoren in Nederland kijkt, of de harmonie en fanfare, die zijn op dezelfde wijze georganiseerd als de rederijderskamers. De rederijders hebben laten zien hoe je het culturele leven kunt organiseren. Maar bovenal hebben ze burgers mondiger gemaakt."

De rederijders repeteren voor de opvoering van 'Spotgeesten'. Foto: Reyver Boxem

Hendrik Tollens (1780 - 1856)

REDERIJDERIJ

De Groninger rederijders spelen vanavond in Hoogezand het stuk 'Spotgeesten' van Noël Coward. Herhalingen: 22/11 Dorpshuis Tolbert; 7/2 De Hoogte Winsum; 13/2, 14/2 en 21/2 In 't Holt Zuidhorn.

Ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van Tollens treedt voorts in Hotel Faber in Hoogezand het Koninklijk Mannenkoor Hoogezand-Sappemeer op en wordt zaterdag een boekenmarkt en een tentoonstelling gehouden. Het boek 'Welsprekend Burgers' van Oscars Westers (525 blz, €29,90) is verschenen bij Uitgeverij Vanthilt. Voor meer informatie over Tollens: www.museumryswyk.nl

Rederijderskamer Tollens is vernoemd naar Hendrik Tollens uit Rijswijk, een van de populairste dichters uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Hij heeft kort voor zijn dood de Groningers schriftelijk toestemming gegeven voor het gebruik van zijn naam.

Tot de doorbraak van de Tachtigers droegen vrijwel alle kamers in Nederland werk van Tollens voor. Meest bekend is hij als schrijver van *Wien Neerlandisch bloed* (door 'aadren vloeit, van vreemde smetten vrij') uit 1817, ons volkslied tot Wilhelmina in 1932 de voorkeur gaf aan het *Wilhelmus*.

Tegenwoordig is het repertoire van de rederijders minder nationalistisch. Als ze hun stukken en gedichten niet zelf schrijven, voeren ze werk van uiteenlopende au-

De dichter Hendrik Tollens, omstreeks 1816 geschilderd door August Dietzer.

Foto: Museum Rijswijk

teurs als Molière, Annie M.G. Schmidt, Dario Fo, Voltaire, Rainer Maria Rilke en Judith Herzberg.

Rederijders in Drenthe

In Groningen mag dan nog sprake van *hardcore* rederijderij, in Drenthe en ook elders zijn de kamers veranderd in amateurtooneelverenigingen. Al doen ze in naam soms nog aan vroeger denken. In De Wijk heb je rederijderskamer De Bloem, in Valthede Heidebloem, in Ees rederijderskamer Ees.

In Borger voert de gelijknamige rederijderskamer

vanavond en morgen in hotel Bieze het blijspel *Je kunt er naar fluiten* van Henk Karstens op. Borger is in 1886 opgericht door Drenthe-midstanders en boeren en vernoemd naar de inmiddels vergeten dichter Elias Annes Borger.

Aan voordrachten doet Borger niet meer, sinds 1903 staan eenakters en toneelstukken, veelal in dialect, op het programma.

